

Vladimir Todorović

Priča o Željezničkoj 13

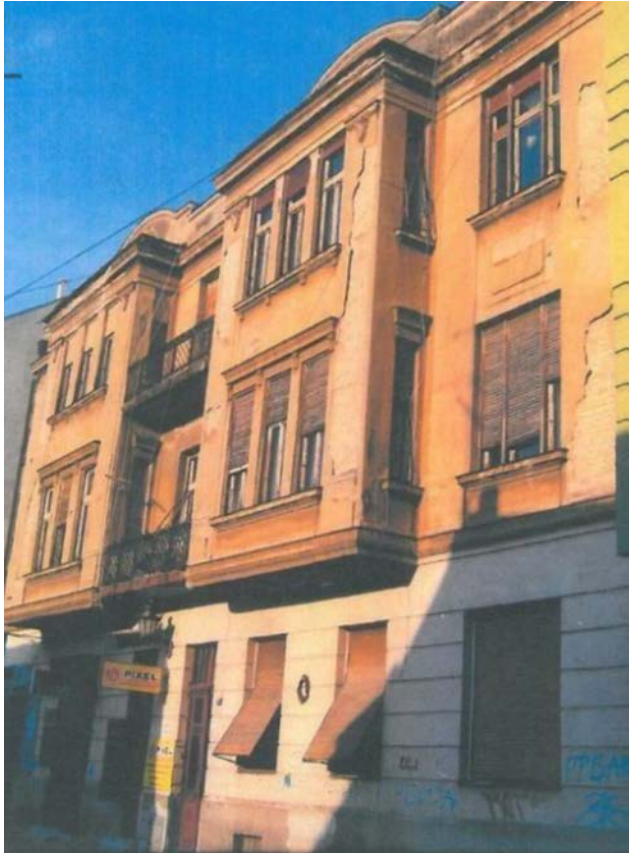
/O dve sestre bliznakinje/

2021.

Novi Sad

Obećao sam za večeras priču o ratu i Jevrejima, a sa hepiendom. Naoko, komplikovana je.

Ko poznaje Novi Sad, zna da je Željeznička ulica skoro u najstrožijem centru. Na nekih 150 metara od sinagoge. Tu, u ovoj ulici, u zgradi broj 13, na drugom spratu, u aprilu 1944. godine desio se početak priče, nastavak u Budimpešti pa u Pečuju, dok joj je završetak u Izraelu.



Željenička 13

Ako bi ko da posumnja u njenu istinitost, pozvaću se na svedoke. Nema ih puno, ali su od ugleda. Od iste protagonistkinje priče čuo je Arči, pa recimo ljudi u Jad Vašem, onda papa Jovan Pavle II, papa Franja... Ima ih još.

Na malo putovanje ću vas povesti ne iz svog grada, već iz Kočevja, u Sloveniji. Nisam ovu varoš malopre pomenuo, da mi ne biste zamerili na tome da mi je priča komplikovana. E, u toj nemačkoj jezičkoj enklavi je 1907, u učiteljskoj porodici rođen izvesni Roman Erih Petše.



Kočevje, Roman Erih Petše

Nemcima se, tako izgleda, u Sloveniji nije lepo pisalo po njenom ulasku u Kraljevinu SHS i tata Petše je svoju familiju (supruga i, uz Romana, još četvero dece) prvo pomerio u Ljubljano, a onda dalje, u Salzburg. Roman je vredno učio, pa postao student u Beču. Prelomio je da se u životu bavi slikarstvom, mada je imao dara i za geometriju i matematiku. Posle diplomiranja je bio poslom i tu i tamo po Gornjoj Austriji, da bi se nastanio u Rid im Inkrajsu, varošici blizu granice sa Nemačkom. Tamo se oženio sa Gretom.

Po Anšlusu, jasno, mobilisali su ga i, s obzirom na njegove talente za prirodne nauke, uputili su ga na kurs za meteorologe, pri avijaciji.

Dopustićete mi da vas sada povedem malo na istok, u mađarski gradić Kapošvar, 1880. Tu je rođena Berta Rozenšpic, u religioznoj i ne baš imućnoj jevrejskoj porodici.



Dr Berta Rozenšpic

Roditelji su, ipak, smogli para da je kao izuzetnog đaka pošalju u Budimpeštu, na studije medicine. Diplomcu, mladoj doktorki je odmah stigao poziv iz pečujske bolnice, gde je ubrzo postala druga do upravnika. Kao lekarka na glasu otvorila je privatnu praksu, već udata za inženjera Đulu Poganja. Ima nekih naznaka da je i on bio Jevrejin, ali da se posle posete Vatikanu, kao turista (i onda je bilo turističkih putovanja), rešio da pređe među katolike. Posle svega 11 godina braka Berta je ostala udovica. U znak ljubavi i poštovanja prema Đuli i ona je prešla u katolike, u red *Hrista kralja*. Doktorka Rozenšpic je postala sestra Renata Berta. Crkva nije dangubila i, pošto je sestra Renata Berta sebi utočište našla u samostanu, ponudili su joj da stane na čelo sirotišta, u zgradi koja je pripadala crkvi.

Sada idemo na jugoistok, u Novi Sad, do bogate jevrejske porodice Tibor, nekada Trajerovih. Deda Đezider je bio viđen advokat, baka Ela je poticala iz situirane porodice, a njihov sin Đerđ, bio je dakako uposlen kao advokat kod oca. Oženio se sa Verom Pesing.



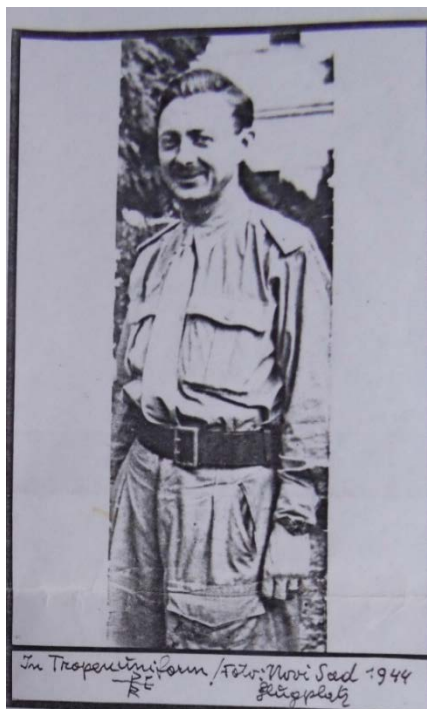
Vera i Đerđ Tibor

Evu i Miru dobili su aprila 1939.

Zajedno sa članovima šire porodice su bili izvedeni na streljanje na Dunavu, 1942. ali ih je čudo spasilo. Njih i još neke, za razliku od nesrećnika, dakako mnogih. Tata Đerđ je posle toga pokušao da pobjegne u Budimpeštu, s tim da su ga fašisti uhvatili i oterali u *munkaše*, takozvane radne jedinice fašista. Mama Vera se sa decom preselila iz stana u dedinoj kući kod svoje sestre od tetke, Olge, nekih dvestotinak metara dalje, u Željezničku 13. Olga je živela sama sa kućnom pomoćnicom, a eto ipak u manje, više komšilku.

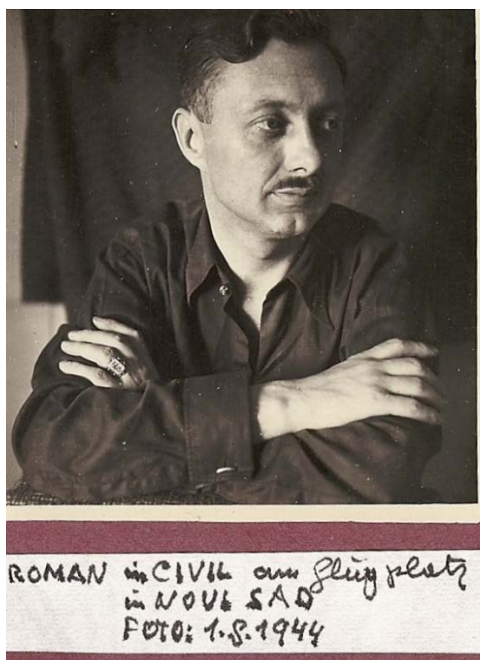
Olgin muž Eugen je zvanično smatran nestalim, u danima posle Racije. Ustvari, krili su ga katolički sveštenici. Našli su mu prenoćište i još mu i obezbedili da bude odeven jednako kao oni. Kako? Bio je izuzetno poslovno umešan, pronicljiv i silno uspešan, a od ranije i sa katoličkim popovima radio je neke biznise. Rat prožimaju i najrazličitiji i najčudniji dilovi, pa evo i taj. O Eugenovoj snalažljivosti kazuje i to da je sina Tomislava sakrio u neki katolički samostan, kao i to da je prilično redovno svraćao da obiđe Olgu i ostavi joj nešto novca.

Sada bismo morali još istočnije i južnije, u Bukurešt, gde je na tamošnji aerodrom prekomandovan Roman. Iz Beča, posle kursa za meteorologe otišao je na službu u Dnjepropetrovsk. Ali, početkom 1944., pod pritiskom Crvene armije za Nemce je bilo gusto u Rumuniji i Romanovoj jedinici je naloženo da ide u Novi Sad. Po dolasku je poručniku komanda odredila da stanuje kod u stanu Černjevih, u Željezničkoj 13.



Petše na novosadskom aerodromu

Višestruka pakost na jevrejski račun. Da im nature svog oficira, da ga hrane, peru i peglaju, a da za to ne dobiju ni dinar. Komanda je, priča se, redovno zaboravljala da plati obećano, dok gazdama, Jevrejima nije ni na kraj pameti bilo da ma koga zbog toga opominju.



Petše u Željezničkoj 13

Roman je u Olginom salonskom stanu imao dve sobe, od kojih je druga bila atelje, u kom je slikao.

Jucika je stan, kuhinju i vešeraj držala besprekorno. Čak, uspevala je da dobar deo dana provodi sa devojkicama. Bila je Mađarica iz okoline Novog Sada i, premda sam u sklapanje ovog mozaika utrošio više godina, njeno prezime nisam uspeo da saznam. A čućete da je i te kako zaslužna za hepiend.

Kada smo kod stana, moram da ubacim tri važna podatka. Prvi je da je Olga bila prava plavokosa lepotica i u ranoj mladosti nekakva misica grada, dok drugi nije taj da se Roman, prema govorkanju iz njene porodice, zagledao u gazdaricu. Ali, nije krio ni simaptije pa i više od toga ni za švrćkanje po sobama i u dvorištu Verinih petgodišnjih bliznakinja. Treća informacija je ona o tome da su se Eugen i Roman u stanu sreli ne jednom, te se čak ispostavilo da su sličnih pogleda na svet, iz kojih se posle izrodilo prijateljstvo čak.



Olga, prva s leva i Vera sa biznakinjama

Poručnik Roman je bio oficir u koga su stariji po činu od njega imali poverenja i tako je načuo *strogo pov.* informaciju o tome da se priprema uskoro deportacija svih Jevreja u Aušvic.

Da ne dužim, zadovoljimo se time da su sledile večeri vrlo, vrlo ozbiljnih razgovora u Željezničkoj 13, pošto je podstanar ono *strogo pov.* podelio sa ukućanima.

Prvo se, dakako, mislilo na decu, a za njih je postojao samo jedan izlaz: devojkice nemaju kud već u Budimpeštu, kod Olgine rođene sestre Magde. U mađarskoj prestonici je tada bilo još koliko toliko snošljivo za Jevreje.

Kako blznakinje prebaciti?

Jedini ko je to mogao bio je, naravno, Roman, ali kako Eva i Mira ni slučajno same ne bi pošle s njim, a o pratnji Vere i Olge nije bilo ni pomisli, mogla bi... ta, deca je obožavaju. I Jucika je bez oklevanja rekla *da*. Imala je uslov: kada budu na određištju htela bi kod neke svoje malo dalje familije, negde blizu Budimpešte. Da, kako da ne, s tim da ne treba sumnjati da je i galantni Eugen umeo kasnije da joj se oduži.

U Željezničkoj je dogovoreno i da će se na kontrolnim punktovima predstavljati kao majka devojčica i, jasno, kao Romanova supruga. Roman u uniformi, Jucika Mađarica, auto sa vojnim tablicama! Ta kud ćeš više i čemu dokumenta dece koja će na zadnjem sedištu spavati.

Već dan, dva kasnije je Roman dovezao automobil Luftfavea do Željezničke 13 i pustolovina je otpočela, a u Budimpeštu se stiglo bez i jednog problema. Na kontrolnim punktovima se samo salutiralo. Putnike je Roman ostavio kod Magde i brže, bolje se vratio na aerodrom i u Željezničku 13.

U Novom Sadu je na redu bilo da se nađe kakav-takav izlaz i za Veru i Olgu. Od deportacije Roman nije mogao da ih sačuva, ali im je naložio sledeće: kad voz bude došao u Austriju, moraju da iskoče iz vagona i domognu se Rida. Tamo će da traže njegovu ženu Gretu, za koju je spremio pismo i ponele su ga Olga i Vera. U njemu joj je objasnio ko su, otkud dolaze i dao je instrukcije gde i kako da ih sakrije.

Magdin muž je iz Budimpešte, ko zna kako i na koji način, uspostavio vezu sa pečujskim samostanskim sirotištem i sestra Renata Berta je, u društvu jedne opatice, došla vozom u prestonicu. Povala je i Evu i Miru, njihovu tetku Magdu, kao i njenog dvogodišnjeg sina Petera. Po dolasku ih je rasporedila; Magdu je zaposlila kao kuvaricu u sirotištu, dok su sa ostalim štićenicima bili smešteni bliznakinje i dečko.

Mala napomena: sirotište je bilo isključivo za devojčice.



Snimak iz pečujskog sirotišta: Eva, prva s leve strane i Mira, prva s desne strane, u donjem redu, sestra Renata Berta druga sa leve strane u drugom redu

U međuvremenu, mamu Veru i tetku Olgu su iz Novog Sada deportovali, a plan o iskakanju iz voza nije uspeo. Vrata vagona su bila spolja zamandaljena, na prozorima je bila bodljikava žica i završile su u Aušvicu.

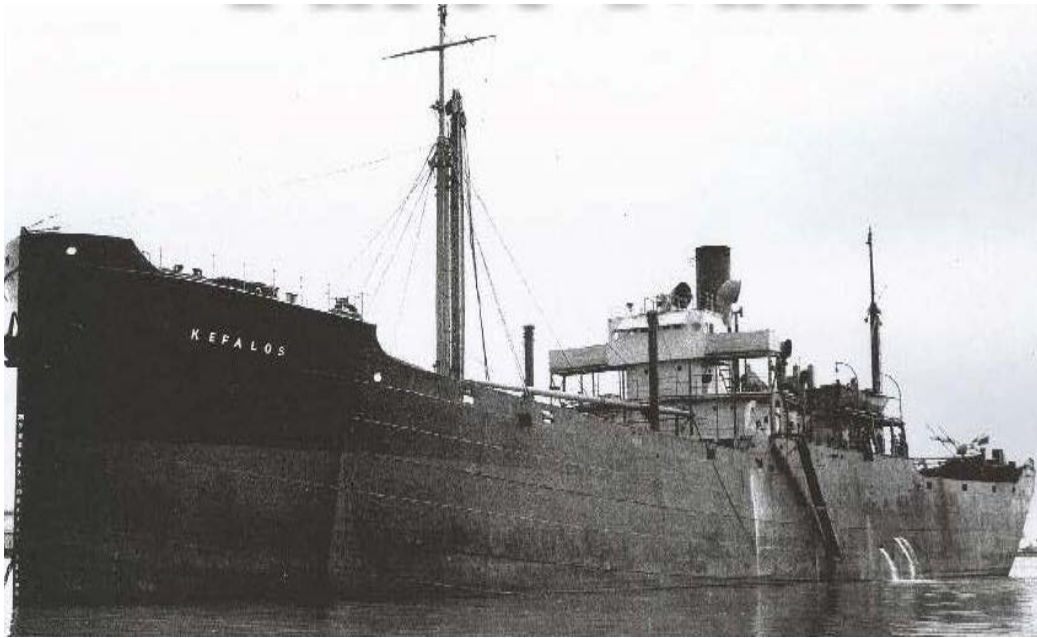
Gde je bio Eugen, Olgin muž uoči deportacije? Ko bi ga znao? Neko vreme u segedinskom logoru, ali kada su kroz neki mesec crvenoarmejci stigli pred Pečuj, Černjei ih je pretekao. Kako? Uz pomoć crkve, para, čega li, više nije bio iza žice, nego se pojavio u sirotištu i pokupio Evu, Miru, Magdu i Petera. Zakupio je kuću, a na vrata kuće koju je zakupio je zakucao upozorenje da su u njoj oboleli od neke zaraze. Sovjetska vojska je, kako se zna, strahovala jedino od bolesti zbog malog broja lekara u svojim redovima i kuću su zaobilazili.

Ne oklevajući, već čim se ukazala prilika, Eugen je od nekog seljaka otkupio kola i konje (ko sme da odbije sveštenika), te je Evu, Miru, Magdu i Petera otud zapregom doveo u Novi Sad. Taj put iznosi preko 200 kilometara.

Romana više nije bilo u stanu, jer su se vermahtovci dali u beg, ali je pre polaska, po uputstvu Černjeija sakrio porodične dragocenosti na dogovoreno mesto.

Po dolasku zaprege iz Pečuja u Novi Sad, Olga se već vratila iz logora, a deca su doznala da je Veru u Aušvicu izdalo zdravlje, da su dedu Dezidera i baku Elu tamo ugušili, a da je tata Đerđ podlegao ranama na povratku kući.

Siročad Tibor su išle u školu do 1948. kada su se iselile u Izrael brodom Kefalos.



Parobrod "Kefalos"

U knjizi prve Alije uz njihova imena stoje i brojevi 2494 i 2495.

Posadu *zardale kante*, kako su nazivali izraelski parobrod *Kefalos* su činili Baskijci, izbeglice pred Frankom, dok je kapetan bio Amerikanac, Jevrejin Adolf Oko.

Kefalos je na putu za Haifu naišao na veliku buru i na jedvite jade je uplovio u Palermo, po Havinom iskazu, u Napulj, po knjizi prof. Renata Barahonje, čiji je otac bio član posade "Kefalosa".

U sledećem transportu iz Jugoslavije su se iselili Olga (1906), Eugen (1893) i Tomislav (2885), a u Izrael su stigli i njihovi rođaci iz Budimpešte, Magda, mali Peter i Eugen Rac.

Načinimo li korak unatrag, u dane pre iseljavanja, nalazimo uverenje Jevrejske veroispovedne opštine Novi Sad, evidentiranog pod brojem 1552, od 22. jula 1946. Radi se o svedočenju Olge i Eugena Černjeija, a zahvaljujući ovom dokumentu Roman više nije imao problema zbog svoje ratne prošlosti.



Z A P I S N I K

sastavljen u Novom Sadu u stanu Černjei Eugena Železnička br.13 na dan 5 avgusta 1946 godine.

Prisutni: Černjei Ica (Olga) sa stanom u Novom Sadu Železnička br.13 i dr.Sekelj Djordje sa stanom u Novom Sadu palata Rex

a na molbu Roman Petsche iz mesta Ried an Innkreis (Austrija) izjavljujemo sledeće:

Roman Petsche došao je kao oficir nemačke oružane sile (Wermaht) prilikom upada nemačke vojske u Novi Sad, 19 marta 1944 godine tada mu je dodeljen stan Černjei Eugena Železnička ulica br.13. Za celo vreme do konca aprila 1944 tj.dana deportiranja jevreja iz Novog Sada Roman Petsche pokazao je naročitu naklonost i pažnju prema jevrejima gonjenim sa strane okupatora iako je bio oficir okupatorske vojske. Konkretno znamo sledeće slučajeve njegove dobre volje prema jevrejima:

1. Stalno je pozivao svoje poznanike jevreje i ukućane jevreje da slušaju londonske radio emisije iako je to moglo za njega značiti smrt.
2. Kada je dr.Fenje Viktor novosadski lekar jevrejin pokušao samo ubistvo a Roman Petsche je hteo ući u stan koji je bio zatvoren sluteći nemio događaj odmah se starao da se stan nasilnim putem otvori i dr. Fenje bude prenesen u bolnicu gde je i spašen.
3. Pred deportaciju spasio je dva jevrejska deteta imenom Tiber Eva i Mira prateći ih na novosadsku železničku stanicu i predavši ih jednoj krišćanskoj ženi. To se dogodilo kada je slobodno kretanje jevreja u Novom Sadu bilo zabranjeno uz smrtnu kaznu. Tako su ova deca spašena i sada žive ovde u Novom Sadu.
4. Sve šta je bilo moguće preduzeo je Petsche da smesti stvari porodice Černjei na sigurno mesto i posle oslobođenja ova je familija pronašla spašene stvari.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu !

Pročitano i potpisano :

Svedoci:

Stekelj Djordje

Černjei Ica

Eugen Černjei

zapisničar

Uverenje izdato u Jevrejskoj veroispovednoj opštini Novi Sad, na molbu R. E. Petšea

Naime, deo priče sam našao upravo na ovom listu hartije (postoji i prevod na nemački), overenom i u kancelariji jugoslovenskih vojnih vlasti. Pečat ima broj 2771.

Tu piše još da je Roman komšije savetovao da slušaju Radio London, dok je živeo u Željezničkoj 13, jer drugačije neće znati stvarno stanje stvari. Piše i da je vlasnik stana na prvom spratu u Željezničkoj, Jevrejin dr Viktor Fenje u očaju pokušao samoubistvo vešanjem, kada je počela deportacija. Roman je to naslutio, provalio u stan i spasao ga. Supruzi dr Fenjea, nažalost, pomoći više nije bilo.

Vratimo li se do Eugena Černjeija i Romana Eriha Petšea, vredno je reći da su posle rata održavali kontakt na taj način što je Eugen iz Novog Sada pisao Juciki u Mađarsku, pa je ona prosleđivala pisma Romanu u Austriju i obratno. U prepisci koju imam, nema reči o dragocenostima, ali sudeći po tonu, Eugen je našao to što je Roman sakrio.

Jasno, nisam zaboravio Evu i Miru Tibor. Postale su Hava i Mirjam, a do stalnog smeštaja su u Izraelu živele i tu i tamo, čak i u ranijem arapskom naselju, koga su došljaci sa *Kefalosa* nazvali *mafija Jugoslavija*. U Izraelu su završile školu, osnovale porodice, dobile decu... Dakako, održavale su vezu sa Romanom.

Neka pisma Romanu imam, kako rekoh i vidim da mu je najrevnosnija pisala Olga. Ali nemojmo grešiti dušu. Prijateljstvo sa Eugenom je sve zasenilo.

Kada već pomenuh Eugena, evo još jednog zanimljivog dokumenta, od 2. novembra 1944. U njemu piše, *čim se prilika pruži, vratiću se u Mojsijevu veru, pošto sam morao u vreme okupacije usled pritiska preći u hrišćansku*. U potpisu je Eugen Černjei i tu i u onom u kome je isti tekst, a odnosi se na njegovog sina Tomislava.



Mirjam Ašer

Mirjam je posle bolesti umrla 2011, godinu dana posle svog muža Cezara Ašera, a Hava živi u kibucu Lehavot Haviva. Udovica je. Bila je udata za Zeva Bendžamina Šika, s kojim ima ćerku Namu, visoko pozicioniranu u Jad Vašemu. Hava je sa Namom dolazila u Beograd, Sarajevo i Novi Sad, tako da sam pre neku godinu upeo da je sretnem. Pričala mi je, da je bila da vidi i Pečuj.



Susret sa Havom Šik

Na onaj svet su se preselili Olga, Eugen, njena sestra Magda i njen Eugen. Roman je u Rid im Inkrajsu produžio da radi kao školski inspektor i nastavio je da se bavi slikarstvom.

Mala digresija. Ne znam da li je verovao u numerologiju ili ne, ali je na više mesta zabeleženo da ima svoj srećan broj, 13. Greta je došla iz familije u kojoj je bila 13. dete. Na venčanju je njena frizura imala 13 lokni, za dokumente potrebne za sklapanje braka su platili 13 šilinga, prvi stan u Ridu su mladenci iznajmili u kući broj 13. U Novom Sadu je bio u Željezničkoj 13.

Njegov rad su vrednovali u Beču i Vatikanu i odlikovali su ga austrijska država i papa Jovan Pavle II.

U Pečuju je srušen samostan, a i zgrade sirotišta odavno nema. Još tokom rata je država tu smestila nekakav pogon. Onda su redovnice decu preselile u napušten dvorac, u Janoš pusti i sve je nastavilo da funkcioniše po starom, pa i ordinacija sestre Renate Berte.

Ona je posle oslobođenja sa ostalim opaticama otišla dvadesetak kilometara dalje, u Mečekanjši, danas deo grada Komloa. Tamo je predavala mladim opaticama, a uspela je da zapiše i sećanja na svoj život. Hava mi je rekla da ima ovu knjigu, ja sam zahvaljujući pečujskom arhivu nabavio fotokopiju. O skrivanju Jevreja nema ni slova. Najverovatnije to i nije bilo mudro za vreme kada je knjiga objavljena. Sestra Renata Berta je umrla 1955. dok je za Pravednika proglašena 2011. Roman je ovo priznanje primio 1988.



Medalja Pravednika među narodima za R. E. Petšea

Tom prilikom je Roman Jad Vašem u poklonio desetak svojih radova.



Jedna od slika R. E. Petšea za Jad Vašem

Petšea i sestru Renatu Bertu je za priznanje predložila Hava Šik. Hava Šik je u maju 2014. predstavljena papi Franji u Jad Vašemu, kao član male delegacije onih za kojima je ostao Holokaust.



U Jad Vašemu maja, 2014: Papa Franja sa Havom Šik

Nadam se da vam se priča svidela. Po meni, govori i o borbi protiv antisemitizma, protiv idiotizma, nacizma i fašizma, protiv rata, protiv zla uopšte, multikonfesionalna je, ali je više od svega priča o ljudskoj dobroti.

Je li me je na nešto navela? Jeste. Sa prijateljima iz Pokrajinskog muzeja iz Kočevja sam priredio 2016. u novosadskoj sinagogi izložbu akvarela Romana Eriha Petšea. Bila je to njegova treća izložba u Novom Sadu.



Izložba u novosadskoj sinagogi, 2016.

Prve dve je imao u leto i ranu jesen 1944. Ondašnje novine su ih najavile. Izložba koju sam imao čast da organizujem bila je, verovatno, prva od bivšeg Hitlerovog oficira u nekoj sinagogi. Sadašnje novine su je pohvalile.

Jesam li još nešto pokušao? Jesam. Moja prijateljica iz sveta filma, Maja Gardinovački me je zaludela idejom da napravimo dokumentarac. Gradeći temelj, jer za film treba dosta para, ne previše ali ipak dosta, Romanovu biografiju sam priredio kao powerpoint prezentaciju. Za to sam dobio godišnju nagradu Rotary kluba Kočevje. Prezentacija sadrži, razume se, i sve o Evi i Miri. Onda sam održao predavanje u austrijskoj ambasadi u Beogradu, o bliznakinjama i njihovim spasiocima, u organizaciji Austrijskog kulturnog foruma. Bili su pozvani i predstavnici nekih ambasada, a jedna od uspomena me vezuje za gospođu iz

Mađarskog kulturnog centra u Beogradu. Verujem da mi je pohvale radi rekla da u Mađarskoj postoji na desetine i desetine priča kakva je ova. Opa! Na moju pristojnu molbu da me uputi barem na jednu nije odgovorila. Rastali smo se uz "ćućemo se". Naravno da nismo.

Pomogao sam i Jevrejskoj opštini Linc da napravi malu izložbu o Romanu Erihu Petšeju, što sam im sugerisao kada sam bio kod njih, dakako o vlastitom trošku. I na ovoj izložbi su, u fokusu Hava i Mirjam.

Priča se dopala i predsedniku Jevrejske opštine Pečuj i tamošnjem rabinu. Posetili smo ih Tomi Halbror i ja. Naši domaćini nisu imali pojma o dr Rozenšpic ili o sestri Renati Berti. Obećali su da će kontaktirati nekog znalca istorije grada. Čovek, verujem, temeljno istražuje, jer su prošle godine a od njega ni glasa.

U Kočevju para nemaju, ali su u lokalnoj TV stanici voljni da besplatno snime materijal, onoliko koliko se priča na njih odnosi.

Podrški imam *mali milion*, između ostalih i onu dve TV kuće, RTV Vojvodine i RTV Slovenije, pa i njihovo pismo o namerama. Toliko imam i molbi i obećanja.

Pare sam pokušao sam da dobijem na konkursu Filmskog centra Srbije. Projekat nije prošao.

Austrijski kulturni forum, a pre neki dan smo opet bili na vezi, ima interes jednak mom i manje-više su slično uporni. Najnovija ideja je da napravimo izložbu Petšeovih radova, online naravno, s obzirom na COVID okolnosti, a da oni uzmu na sebe da određenim ljudima ukažu na postojanje izložbe, sa akcentom na... Da ne ponavljam. Pa da onda vidimo da li će neko izaći u susret.

Pošto imamo sjajnu građu, gospođa Gardinovački smislila je da ćemo, ako ništa drugo, za You tube napraviti dokumentarac nas troje. Za You tube.

Ko je treći?

Primitili ste da sam se na početku pozvao na Arčija. E vidite, zamašan deo građe čini odličan intervju koji je Arči ovog leta snimio sa Havom u kibucu Lehavot Haviva, dok ga je prevela moja sugrađanka, ljubazna gospođa Trajer.



Arči Bivas kod Have Šik

Za kraj pitanje. Ima li ko od prisutnih kakvu ideju, na koja vrata još da zakucam?